

Firdovsiyyə Əhmədova

*Tarix üzrə
fəlsəfə doktoru,
dosent*

başlanğıcı ötən sayımızda

Artıq Moskvada «Bakı məsələlərini» həll etməyin güc yolu qətiləşmişdi: Aprelin 21-də Qafqaz cəbhəsi komandanlığı XI ordu rəhbərliyinə 490 N-li direktiv göndərmişdi ki, AC ordusunun əsas qüvvələri ermənilərlə cəbhədə cəmləşmişdir. Həmin direktivə əlavə olaraq 1 gün sonra, 52 N-li əmr verilir: XI ordu qarşısında aprelin 27-də Azərbaycanın sərhədlərini keçmək və 5 gün ərzində çox sürətli yürüşlə Bakı quberniyasının ərazisini ələ keçirmək vəzifəsi qoyulur. Məsələnin birmənalı şəkildə nəzərdə tutulduğu halda, Çiçerin həmin günlərdə, aprelin 24-də F.Xoyskiyə sonuncu teleqramı göndərir. Azərbaycanla sərhəddə qoşunların irəliləməsinə Denikin qüvvələri ilə mübarizə zərurətindən irəli gəldiyini göstərir, yenə də Azərbaycan hökumətini denikinçilərlə iş birliyində günahlandırır. Bu dəfə Çiçerin daha irəli gedərək Azərbaycan hökumətini hərbi yardım üçün hər hansı bir üçüncü ölkəyə müraciət etməkdən çəkindirməyə çalışır. Azərbaycan və Rusiya respublikaları arasında yaranmış şəraitdən istifadə edərək hər hansı bir dövlətin hərbi qüvvələrinin sovet qoşunlarına qarşı hücumçuna dair Xoyskini Rusiya hökumətinə təminat verməyə çağırır.

Rusiyanın son «diplomatik akkordu» 3 gün sonra baş tutmalı olan «Bakı əməliyyatı»nı pərdələmək forması idi. Bu əməliyyatın qansız ötüşəcəyinə Orconikidzədə ümid yaradan digər bir xarici amil də var idi: «Türkiyədə milli hərəkatın rəhbəri Mustafa Kamal paşa ingilis hücumlarından müdafiə olunmaq üçün sovet qoşunlarının Türkiyə sərhədlərinə buraxılmasını Azərbaycanından tələb edir».

Ermənilərin «sifarişli» qiyanının, inqilabi cəhdlərin gözlənilən nəticəni təmin etmədiyini görənlər bolşevik siyasəti «türk nüfuzundan da istifadəyə sövq etdi». Qafqaz Diyar Komitəsi türk milli hərəkatı ilə əlaqəyə girmişdi: «Bakıda olan bütün türklər yalnız Qafqaz Diyar Komitəsinin əmr və göstərişləri üzrə işləmək haqqında türk milli hərəkat komitəsindən sərəncam almışdılar. Mövcud Azərbaycan hökumətini devirmək üçün türklər bizə Xəlil Paşadan istifadə etməyi təklif edirlər. Erməni-tatar qırğını aradan qaldırmaq üçün Zəngəzur gedəcəyi bəhanəsi ilə Xəlil Paşanı Dağıstana, oradan isə dağıstanlılardan ibarət könüllü dəstə ilə Bakıya göndərməyi təklif edirlər. «Aprel bəhrəsi»ndə Türkiyə tərəfinin birbaşa iştirakı əhalinin qırmızı ordunun psixoloji qəbuluna zəmin yaratmışdır: «müsləmanlara türk zabitləri rəhbərlik edirlər (Xəlil bəy və b.)». Məhz həmin zabitlərin göstərişi

xalqı yad orduya qarşı çıxmağa, həyəcanlanmağa yönəldirdi. Bu xidməti Kirov və Orconikidze Leninə 4 may tarixli məlumatda vurğulamışdır: «Türk əsgərləri və zabitləri Bakıda inqilabın xeyrinə olduqca fəal rol oynadılar ki, onların dəstəsi (müsavət) hökumətinin Bakıdan qaçmaq imkanının qabağını aldı». Türkiyənin yardımına getməli olan bir hərbi qüvvə müttəfiq kimi təqdim edilirdi. Bu səbəbdən Türkiyə bayraqları şəhərin hər yerində olduğu kimi, «inqilab komitəsinin yerləşdiyi parlament binası üzərində belə» dalğalanırdı.

Bütün köməkçi vasitələrdən istifadə olunsada məqsədin əsas təminatçısı XI ordunun yürüş planı idi. XI ordunun nəinki günlər, hətta saatınadək Bakı üzərinə hazırladığı hücum planı - 52 nömrəli əmr heç bir əlavə şərh olmadan açıq hərbi müdaxi-

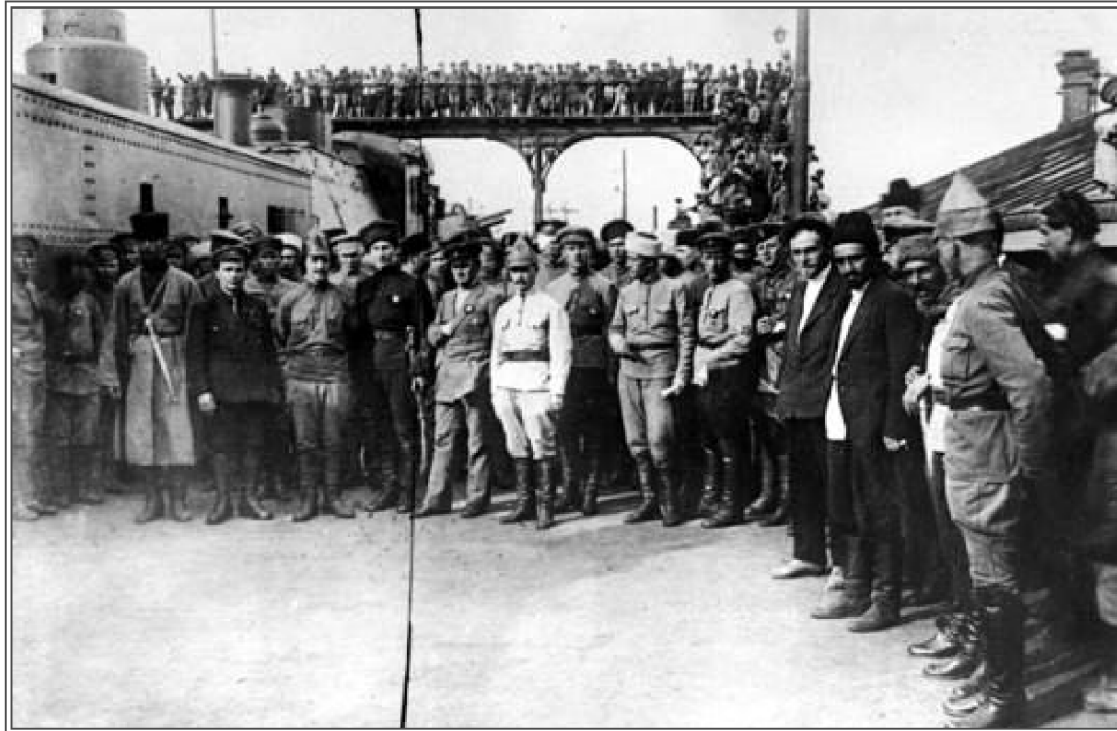

...Hələ Bakıda Müsavat hökuməti idi, Moskvaya radioteleqram pərvazlandı: «Hamıya, hamıya, Moskva, Leninə. Bakıda çevriliş baş vermişdir. Müsavat hökuməti devrilmişdir. Öz qüvvəmizlə əksinqilabın təzyiqini dayandırmmaq imkanı olmadığı-

tarixə ziddiyyətli sənədlər bəxş etməli oldu. Bakıdan göndərilən teleqram eyni gündə - aprelin 29-da həm Bakıda, həm də Moskvada dərc edilir. Hələ, iki gün əvvəl, Sovet Respublikası elan edilməmiş, mövcud beynəlxalq hüquq normalarına məhəl

yəndələrinə aprelin 27-də müraciət edib, ərazisinin bolşevik işğalı ilə əlaqədar, yenidən hücum etməmələri üçün Ermənistan hökumətinə təsir göstərməyi xahiş etmişdi. İşğaldan xəbər tutan Azərbaycan nümayəndəliyi aprelin 28-də San-Remo konfransı-

Azərbaycan xalqının müqəddəratını dəyişən tarix: 27 Aprel 1920-ci il

lə aktından, yerli əhalinin öz müqəddəratını hansı sərbəstliklə həll etmə imkanından xəbər verir: «...aprelin 27-si saat 4-də hücum keçmək və əsas qüvvələrlə Qusar, Quba, aprelin 28-də Qızıl-Burun, aprelin 29-da Astraxanka və Şamaxı, Ağsunu tutmaq...». Ordu komandanı Levandovski və digər hərbiçilər hərəkatlarında tam qətiyyətli, əminliklə yanaşı, qəti qənaətdə idilər: **«Mən aprelin 27-dək Dərbənddə, 27-də Xudatda, 28-də Davaxçıda, 29-da Giləzidə, aprelin 30-da Yaşmada, mayın 1-də Biləcəri-Bakıda olacağam». Belə dəqiq proqnozlaşdırma yalnız qüvvəyə gəlmə deyil, ərafədə keçirilən kəşfiyyat məlumatının təhlilindən irəli gəlirdi. Rabitəçi İvan Bodanov 1924-cü ildə nəşr olunmuş xatirəsində göstərmişdir: «26-dan 27-nə keçən gecə Moskvaya belə radioteleqram göndərmək lazım idi ki, Bakıda çevriliş baş vermişdir və biz Qırmızı qoşunların Bakıya yeridilməsini xahiş edirik.**

dan Qırmızı qoşunları yeritməyi xahiş edirik». Elə həmin gecə XI ordu hissələri Azərbaycana hərbi müdaxilə etdilər.

Əməliyyatın son dərəcə məxfiliyi, A.Mikoyanın rəhbərliyi altında türk dilini, məişətini, yerli şəraiti bilən qrupun (Q.Musabəyov, H.Cəbiyev və b.) bələdçiyardımcı funksiyası, Azərbaycan hökumətinin əsas hərbi qüvvələrinin qərb sərhədində cəmləşməsi aprelin 27-nə keçən gecə Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlət sərhədlərinin pozulmasını və ərazisinin işğalını təmin etdi. Yalama stansiyasında iki saatlıq döyüş Azərbaycan hərbiçilərinin məğlubiyyəti ilə bitdi: «Üçə yaxın artilleriya diviziyasını itirdi, 600-700-dək əsir düşdü». Rus ordusu isə otuz nəfərədək itki verdi. «Üçüncü İnternasional» Biləcəri stansiyasına çatanda Azərbaycan hökuməti qoşunlarının məğlubiyyətindən xəbər tutdu.

Bolşeviklərin beynəlxalq diplomatiyanı nəzərə almaq forması

qoyulmadan rus ordusu nəinki sərhəddi keçmiş, gəlib Bakıda hökumət üzvlərini, xarici missiyaları həbs edərək qazamata göndərmişdir və inqilabi Hərbi Şuraya təntənə ilə biln-li əmr qoyduğunuz vəzifə yerinə yetirilmişdir». Parlaq qələbədə ruhlanan orduya «bir qədər məhdudiyətlə» yeni əmr verilir: «XI ordu qoşunları Azərbaycanın, keçmiş rus imperiyası hüdudlarında bütün ərazisinə yiyələnsin. Əslə İranın sərhədlərini keçməmək».

Azərbaycan milli hökuməti xarici yardım almaq imkanından məhrum idi: «Milletlərarası daha böyük qüvvəyə istinad etməyimiz lazım gəlirdi. Halbuki yaşadığımız şərtlər daxilində istinad edəcəyimiz böyük qüvvələr Şərqdəki milli istiqlal hərəkatları ilə, xüsusən milli Türkiyə hərəkatı ilə düşmən vəziyyətindədir...biz iki od arasında qalan bir adam vəziyyətində idik» (M.Ə.Rəsulzadə).

Azərbaycan hökuməti müttəfiq dövlətlərin Tiflisdəki nüma-

na nota təqdim etmişdi. Lakin nə bu, nə də sonrakı müraciətlərin əməli əhəmiyyəti olmadı.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin devrilməsi RSFSR-in XI ordusunun «İldırım sürətli öldürücü» yürüşü nəticəsində həyata keçdi: «Əgər inqilab qansız keçibse, Müsavat hakimiyyəti devrilibse, bu o demək deyildir ki, bizim partiyamız güclü idi. Bu ona görə belə oldu ki, XI Qızıl ordu güclü idi».

Həmid Sultanov bir neçə ay sonra etiraf etmişdi: «Hakimiyyətin devrilməsində mən özüm şəxsən iştirak etmişəm. Mən çox yaxşı başa düşürdüm ki, aramızda MK-dan olan hörmətli yoldaşlar deyil, Yalamada yerləşən qırmızı süngülər dayanır... MK-ya ümid etmirdim ki, o işi ləngidə bilərdi». XI ordu əksinə, «əgər sutkada 25 km irəliləyirdisə, Azərbaycanda bu sürət sutkada 50 km oldu».

Azərbaycan xalqının dövlətçilik tarixində xüsusi yeri olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutundan 71 il sonra «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya aktı»nda (1991-ci il 18 oktyabr) bu tarixi təcavüzə siyasi qiymət verildi: «1920-ci il aprelin 27-28-də RSFSR-in XI Qırmızı Ordusunun Azərbaycana təcavüzü, respublika ərazisini zəbt etməsi, beynəlxalq hüququn subyektli olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini devirməsi Rusiyanın müstəqil Azərbaycanı işğal etməsi hesab edilsin».

«Aprel çevrilişi»nin ən böyük dərsi xaricdən ixrac olunan ideologiyaların təntənəsi naminə dövlətin, millətin maraqlarını qurban verməkdir: milli müqəddəratın hərraca qoyulmamasını, suverenliyin itirilməməsini, ərazilərin təcavüzə məruz qalmasını təmin etməkdir.